

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921

Abstract: In July 1921, the law for the agrarian reform in Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș was adopted, with provisions adapted to the situation in Transylvania, regarding the legal status of the owners and the option for citizenship (Romanian or Hungarian) and the unit of measurement of agricultural areas, more precisely the iugăr (1 iugăre = 0.57 ha). The implementation of the agrarian reform was a long-term process that had a major impact on the structure of property and agriculture in Transylvania, aiming at the expropriation of large properties and the redistribution of land to the peasants. Although large property was not abolished, its areas were reduced, and agricultural production was significantly influenced in the first interwar decade.

Keywords: agrarian reform; Transylvania; agriculture; large estates; interwar period.

Legea pentru reforma agrară în Transilvania din 1921 și modificările sale. Procesul de expropriere

Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a fost promulgată în 23 iulie 1921 și publicată în Monitorul Oficial în 30 iulie 1921. Aceasta era structurată în două părți, intitulate Exproprierea și Împroprietărirea, descriind procedurile specifice reformei agrare de-a lungul a 20 capitole și 141 articole¹.

Această lege a fost modificată parțial în anul următor, respectiv în lunile iunie și octombrie, și în anul 1932. Modificările au vizat: aplicarea procesului de expropriere și cel de fixare a prețurilor, procedurile de contestare a hotărârilor de expropriere și a prețurilor și modalitatea de consemnare a prețurilor de expropriere cu scopul de a fi încasate de expropriați², respectiv componența și atribuțiile Comitetului Agrar, care era ultima instanță care se putea pronunța cu privire la

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, România; bianca.sendrea@yahoo.com.

¹ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3622-3638.

² *Lege pentru modificarea art. 48, 49, 58, 59, 61, 62, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 86, 87, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 111 și 137 din legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș promulgată la 23 iulie 1921*, în *MOF*, nr. 63, 23 iunie 1922, p. 3308-3311.

procesul de expropriere³. Modificarea din anul 1932 a presupus transferul atribuțiilor de aplicare a reformei agrare din sarcina comisiilor de expropriere și a Comitetului Agrar în cea a tribunalelor, judecătoriilor, Curților de Apel și Consiliului Uniunii Camerelor de Agricultură⁴.

Procesul de expropriere a vizat marea proprietate, indiferent de calitatea proprietarului (persoană fizică sau persoană juridică) și capacitatea juridică a acestuia sau caracterul imobilului (art. 2). Sub incidența exproprierii intrau proprietățile deținute de persoanele fizice și cele juridice. Domeniile acestora puteau fi expropriate integral sau parțial, în funcție de gradul de satisfacere al cererilor de împrumut dintr-o anumită localitate sau chiar plasă. Expropriere integrală urma să fie aplicată asupra proprietăților rurale deținute de către absenteiști, cu excepția celor cu suprafața mai mică de 50 iugăre/28 ha⁵ (art. 6, litera c). Conform legii, un absenteist era considerat „acela care dela 1 Decembrie 1918 până la depunerea legii de față a lipsit din țară, fără a avea o însărcinare oficială în străinătate”⁶. Cu toate acestea, pe parcursul cercetării documentelor reformei agrare din Transilvania, am identificat mari proprietari care au rămas în România după 1918 și care au acceptat cetățenia română primită automat și ale căror proprietăți rurale au fost expropriate integral, sub motivul nevoii de satisfacere a tuturor cererilor de împrumut sau al rezervării cotei legale de teren în alte localități sau în localitatea de domiciliu⁷.

Expropriere urma să fie aplicată asupra domeniilor ale căror suprafețe depășeau 28 ha în zona de munte, 57 ha în zona de deal și 115 ha, 173 ha, respectiv 288 ha în zona de câmpie, luându-se în considerare gradul de satisfacere a cererilor de împrumut din regiunile respective (art. 8, litera c). Aceste suprafețe stipulate de articolul 8 erau considerate și limitele legale de teren care puteau fi scutite de expropriere în favoarea proprietarului, în funcție de zonele geografice și cererile de împrumut.

Potrivit articolelor 16 și 32, procesul de expropriere viza pământul cultivabil și pădurile. Prin pământ cultivabil, legea se referea la terenurile arabile, pășunile, fânețele, golurile de munte sau oricare dintre terenurile considerate potrivite pentru cultivare, inclusiv terenurile inundabile, care au fost folosite pentru cultivare sau pășunat⁸. În ceea ce privește pădurile, acestea se expropriau cu scopul

³ *Legea pentru înlocuirea alineatelor 1 până la 15 inclusiv, din art. 37 al legii pentru reforma agrară din Vechiul Regat*, în *MOF*, nr. 164, 28 octombrie 1922, p. 7544-7545.

⁴ *Lege pentru modificarea și abrogarea unor dispozițiuni din legile pentru reformă agrară*, în *MOF*, nr. 257, 2 noiembrie 1932, p. 6490-6492.

⁵ 1 iugăre = 0,57 hectare.

⁶ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3622.

⁷ Spre exemplu, contele Gheorghe Banffy a deținut o proprietate cu suprafața de 60 hectare în comuna Tăușeni, care a fost expropriată integral, deoarece proprietarul își rezervase cota legală în Bonțida, principalul domeniu al acestuia. Vezi Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Cluj, 8/1927-1944, f. 7, 8, 9.

⁸ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3625.

de a se înființa păduri comunale sau de a se completa suprafețele pădurilor comunale existente la momentul adoptării legi. Pădurile se puteau expropria din posesia persoanelor juridice și particulare până la limita de 57 ha la deal și câmpie, respectiv până la cea de 115 ha la munte⁹.

Potrivit articolului 22, imobilele aceluiași proprietar care erau situate în mai multe comune erau considerate ca fiind un singur domeniu. Legea agrară asigură dreptul acestuia de a alege o proprietate sau anumite părți din domeniu care să fie scutite de expropriere, deci să rămână în posesia sa, însă suprafața acestora nu trebuia să fie mai mare decât limitele regionale prevăzute la articolul 8. În cazuri excepționale, în urma realizării unei expertize și a avizului Comitetului Agrar, unui proprietar i se puteau rezerva până la 288 ha, însă doar în regiunile cu cereri de împrumutări mijlocii sau satisfăcute, în cazul în care deținea instalații agricole sau industriale pe partea respectivă din domeniu¹⁰.

Alegerea proprietarului trebuia făcută astfel încât suprafața expropriată pentru sătenii îndreptățiți să poată fi valorificată din punct de vedere economic de aceștia după ce erau împrumutăriți, iar exproprierea trebuia aplicată de către instituțiile abilitate astfel încât partea din domeniu ce rămâne proprietarului să formeze „un întreg economic” cu eventualele investiții aflate pe domeniu (art. 20). Prin articolul 21, se acorda posibilitatea proprietarului de a scuti de expropriere o jumătate din partea rezervată în favoarea sa pentru un copil care era absolvent sau urma studii agronomice (art. 21)¹¹.

Executarea exproprierii era realizată de către Judecătoria de ocol, printr-un inginer al Direcției cadastrului. Acesta, în baza deciziilor de expropriere și informațiilor furnizate de către comisiile de expropriere și Comitetul Agrar, alcătua un plan al terenului expropriat, utilizând deopotrivă hărți, alte planuri realizate anterior sau executa un plan nou. După finalizarea lucrărilor de executare pe teren, Judecătoria de ocol intabula în cărțile funduare dreptul de proprietate al statului asupra terenurilor respective, ulterior, după parcelarea terenului, se trecea la împărțirea acestuia, în loturi, între țăranii îndreptățiți¹².

Marea proprietate din Transilvania după reforma agrară

După exproprierile operate în Transilvania în baza legii de reforma agrară, marile proprietăți din regiune nu au fost desființate, ci doar diminuate ca suprafețe, într-o mai mică sau mai mare măsură, în funcție de: necesitățile de pământ sau pădure ale beneficiarilor din localitatea sau plasa unde se afla proprietatea și de gradul de satisfacere al nevoilor de împrumutări, de opțiunea proprietarilor cu privire la cetățenie după anul 1918, de rolul economic al unei proprietăți și aportul pe care l-ar fi putut aduce economiei naționale, la aprecierea organelor superioare

⁹ *Ibidem*, p. 3627.

¹⁰ *Ibidem*, p. 3625.

¹¹ *Ibidem*, p. 3625.

¹² *Ibidem*, p. 3631-3632.

de aplicare a reformei agrare, în special Comitetul Agrar. În unele cazuri, scutirea de expropriere a unor proprietăți a fost posibilă și din cauza influenței locale a unor mari proprietari, a conexiunilor cu factorii decizionali din localitățile unde dețineau terenuri sau a relațiilor cu diverși funcționari din componența comisiilor de expropriere¹³.

Structura mării proprietăți din Transilvania s-a modificat după reforma agrară din 1921 în ceea ce privește suprafețele rezervate marilor proprietari, categoriile de teren care compun aceste suprafețe, tipurile de proprietate asupra pământului (proprietate particulară, proprietate comună, proprietate de stat) și statutul juridic al proprietarilor prin optarea pentru cetățenia română sau cea maghiară după 1918. Pentru a avea o imagine asupra structurii mării proprietăți din Transilvania după reforma agrară din 1921, am analizat statistic tabele sintetice realizate de inspectoratele și serviciile agricole județene în 1924, la ordinul Comitetului Agrar, cu scopul punerii în practică a procesului de coordonare¹⁴. Trebuie să menționăm faptul că suprafețele menționate în aceste tabele sintetice ca fiind rezervate proprietarilor din Transilvania nu sunt cele finale și definitive. În multe cazuri, coordonarea a fost aplicată și s-au expropriat acele părți din domeniu care depășeau cotele de teren ce se putea rezerva conform legii într-o anumită zonă.

Tabelele 1 și 2 prezintă situația mării proprietăți private din Transilvania la 1924, mai întâi pe categorii de teren rezervate (cultivabil și pădure), apoi pe județe și suprafețe rezervate (57-100 ha, 101-500 ha, 501-1000 ha, 1001-5000 ha, peste 5000 ha). Ambele tabele cuprind exclusiv date statistice despre particulari și anumite persoane juridice¹⁵, fiindcă aceștia au reprezentat majoritatea proprietarilor care au fost vizați de reforma agrară și care au valorificat mai departe sau ar fi putut valorifica din punct de vedere economic suprafețele rezervate.

¹³ Atragem atenția asupra lui Eugen Karacsonyi care, datorită relațiilor și influenței la nivel local, a reușit să obțină sprijinul autorităților politice locale și al sătenilor din localitățile Denta și Partoš, județul Timiș, pentru ca domeniul său, situat jumătate în România, jumătate în Iugoslavia, să fie refăcut în granițele României prin anexarea la România a părții din domeniu aflate în Iugoslavia în prima parte a anilor 1920. Vezi ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, Timiș, 152/1923-1924, f. 4, 5.

¹⁴ Coordonarea s-a realizat în 1924 și a vizat proprietarii care au deținut mai multe proprietăți într-un județ sau mai multe județe din Transilvania. Procesul a fost aplicat pe baza dosarelor de expropriere și a unor noi declarații pe care proprietarii trebuiau să le prezinte în 1924 și prin care trebuiau să informeze Comitetul Agrar în legătură cu proprietățile deținute și domeniul sau domeniile în care doreau să își rezerve cota prevăzută de lege. Pentru ordinul Comitetului Agrar pentru coordonarea proprietăților, a se vedea ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, Generale, 40/1924, f. 11-12.

¹⁵ Persoanele juridice pentru care am prezentat structura proprietății în Tabelul 2 sunt bănci, societăți comerciale și o serie de instituții religioase, precum episcopiile, mitropoliile, mănăstirile, Abația Melk, Capitulul Romano-Catolic și Episcopatul Romano-Catolic (acestea trei având proprietăți în județul Bihor), Consistoriul Diocezan și Consistoriul Ortodox (ambele cu proprietăți în județul Caraș), Consistoriul Greco-Catolic și Statusul Romano-Catolic (ambele cu proprietăți în Cluj), Ordinul Călugărilor Minoriți (cu proprietate în Satu Mare), Arhiepiscopia Ortodoxă Sibiu (cu o proprietate în județul Turda). Nu am inclus proprietățile comune, spitalele sau instituțiile de învățământ, fundațiile și bisericile din localități.

Tabel 1. Proprietari particulari scutiți de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (teren cultivabil) – hectare

Județ	Număr proprietari particulari	Categorii de suprafețe rezervate				
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000	Peste 5000
Alba	75	29	46	-	-	-
Arad	68	19	44	3	1	-
Bihor	96	21	68	6	1	-
Brașov	1	-	1	-	-	-
Caraș	59	17	32	4	4	2
Cluj	124	56	61	5	2	-
Făgăraș	1	-	1	-	-	-
Hunedoara	30	21	9	-	-	-
Maramureș	13	6	4	1	2	-
Mureș	83	59	24	-	-	-
Odorhei	22	14	8	-	-	-
Satu Mare	137	44	87	3	3	-
Sibiu	5	2	3	-	-	-
Someș	44	14	28	2	-	-
Târnava Mare	25	20	5	-	-	-
Târnava Mică	63	35	26	1	1	-
Timiș	114	35	74	4	1	-
Trei Scaune	31	20	10	1	-	-
Turda	138	45	90	2	1	-
Total	1128	457	621	32	16	2

Tabel 2. Persoane juridice scutite de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (teren cultivabil) – hectare

Județ	Număr persoane juridice	Categorii de suprafețe rezervate				
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000	Peste 5000
Alba	3	3	-	-	-	-
Arad	6	-	6	-	-	-
Bihor	4	-	-	3	1	-
Caraș	9	1	3	2	2	1
Cluj	2	1	1	-	-	-
Mureș	1	-	-	-	1	-
Satu-Mare	3	2	-	-	1	-
Someș	2	-	-	2	-	-
Târnava Mică	2	1	-	-	1	-
Timiș	3	-	2	1	-	-
Turda	4	2	2	-	-	-
Total	39	10	14	8	6	1

Reforma agrară din 1921 a vizat, în primul rând, imobilele rurale ale proprietarilor particulari (persoane fizice), indiferent de statutul juridic al acestora (cetățeni români sau optanți maghiari) și, în al doilea rând, terenurile cultivabile și pădurile ce alcătuiau domeniile lor. Prin intermediul analizei cantitative, am observat că, din punct de vedere al numărului de proprietari, particularii sau persoanele fizice sunt în proporția cea mai mare, în ceea ce privește suprafețele expropriate, implicit rezervate. În total, au fost scutiți de expropriere, parțial, dar în unele cazuri și total, un număr de 1128 proprietari particulari din Transilvania, dintre care 457 proprietari au rămas în posesia de suprafețe cu teren cultivabil cuprinse între 57-500 ha, iar 621 proprietari particulari, majoritatea, au rămas în posesia unor proprietăți sau părți din fostele domenii agricole cu suprafețe cuprinse între 101-500 ha.

După cum putem observa, în tabel sunt menționați doi proprietari particulari care au rămas în posesia unor domenii care depășesc 5000 ha. Anton Mocsonyi, sfetnic și apropiat al Casei Regale a României, maestru de vânătoare în timpul domniei regelui Ferdinand și a lui Carol II și mai apoi la cea a lui Mihai I¹⁶, în posesia căruia au rămas 7490 ha în județul Caraș, unde erau practicate, anterior reformei agrare, activități economice precum exploatarea unor păduri prin contract de arendare și creșterea animalelor (ferma de pe domeniul Bulci)¹⁷.

Livia Bethlen, născută Mocsonyi, a rămas în proprietatea a peste 6000 ha în județul Caraș, conform tabelor de coordonare¹⁸. Aceasta și-a rezervat cota legală de fâneată și pădure în domeniul din comuna Fărășești, conform hotărârii de expropriere a Comisiei de Ocol Făget din 1922, categoriile de necesare fiind necesare pentru continuarea exploatării pădurilor proprietarei și pentru personalul silvic¹⁹. De asemenea, aceeași Comisie de Ocol i-a rezervat peste 100 hectare de teren arabil din suprafața domeniului Birchiș-Căpâlnaș²⁰.

Cât despre suprafețele de pădure scutite de expropriere, observăm din tabelul 3 că numărul proprietarilor particulari care au rămas în posesia lor este cu mult mai mic, doar 218. De asemenea, pentru majoritatea proprietarilor s-au rezervat suprafețe de pădure cuprinse între 101-500 ha, iar cele mai mari suprafețe de pădure rezervate depășesc 4000 ha și au fost scutite pentru doi mari proprietari, mai exact 4655 ha pentru Ioan Hunyadi, în două localități, respectiv 4671 ha în favoarea contelui Iosif Grosz, în localitatea Nădaș, ambii din județul Arad²¹.

¹⁶ Tudor Vișan Miu, *Mareșalii Curții Regelui Mihai I, 1940-1947*, în „Revista Philohistoriss”, VII (2021), nr. 10, p. 161.

¹⁷ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Severin, dosar 247/1932-1933, f. 9.

¹⁸ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, județul Caraș, 74/1924, f. 12-13.

¹⁹ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Severin, dosar 1/1924-1938, f. 23

²⁰ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Severin, dosar 1/1924-1938, f. 36.

²¹ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, județul Arad, 45/1924, f. 10, 11. Localitățile în care se aflau pădurile rezervate lui Ioan Hunyadi sunt ilizibile în tabelul de coordonare și nu le-am putut identifica.

Tabel 3. Proprietari particulari scutiți de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (pădure) – hectare

Județ	Număr proprietari particulari	Categorii de suprafețe rezervate			
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000
Alba	28	21	6	-	1
Arad	37	4	20	7	6
Bihor	11	1	6	3	1
Cluj	16	11	4	1	-
Hunedoara	42	12	24	3	3
Mureș	20	5	8	4	3
Năsăud	1	1	-	-	-
Someș	29	11	17	-	1
Satu Mare	6	2	2	1	1
Timiș	20	5	10	3	2
Turda	8	4	4	-	-
Total	218	77	101	22	18

Tabel 4. Persoane juridice²² scutite de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (pădure) – hectare

Județ	Număr persoane juridice	Categorii de suprafețe rezervate (păduri)				
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000	Peste 5000
Alba	4	1	2	1	-	-
Arad	8	1	2	1	2	2
Bihor	7	1	3	2	-	1
Caraș	1	-	-	-	1	-
Cluj	2	-	1	1	-	-
Hunedoara	4	1	1	-	1	1
Mureș	5	-	2	-	1	2
Someș	3	1	1	1	-	-
Satu Mare	2	1	-	-	1	-
Timiș	7	1	1	1	2	2
Total	43	7	13	7	8	8

²² Persoanele juridice pentru care am prezentat structura proprietății forestiere în Tabelul 4 sunt bănci, societăți comerciale, fabrici și o serie de instituții religioase, precum mănăstiri, Episcopia Romano-Catolică din Alba Iulia și Capitulul Romano-Catolic din Alba Iulia (cu proprietăți în județul Alba), Episcopatul Greco-Catolic din Oradea Mare, Episcopatul Romano-Catolic din Oradea Mare și Abația Sâniob (toate cele trei instituții cu proprietăți în județul Bihor), Statusul Romano-Catolic (cu proprietate în Cluj), Dieceza Ortodoxă Română Caransebeș (cu o proprietate în Timiș).

Din perspectiva statutului juridic, am observat că s-au rezervat suprafețe de teren pentru cetățenii români, indiferent de etnie (maghiari, germani), dar și pentru unii optanți maghiari. Pentru a determina acei mari proprietari din Transilvania care au optat pentru cetățenia maghiară, am utilizat o listă detaliată care a circulat între Ministerul Agriculturii și cel al Finanțelor în 1930 cu numele optanților care au depus plângeri la Tribunalul Arbitral Mixt Româno-Ungar, dar și tabelele sintetice întocmite de către instituțiile responsabile de aplicarea reformei, ce cuprind informații amănunțite despre optanții maghiari și proprietățile lor.

Informații mai precise despre situația optanților maghiari din Transilvania și a proprietăților acestora le regăsim în tabele sintetice de tip „Formular F”, create pentru fiecare județ în parte în anul 1928. În aceste tabele, regăsim informații detaliate despre situația proprietăților optanților maghiari din Transilvania: suprafețele înainte de expropriere, suprafețele expropriate, suprafețele scutite în favoarea proprietarului, pentru fiecare categorie de teren care compunea un domeniu, despăgubirea hotărâtă de către instituțiile implicate în aplicarea reformei, clădirile rămase în posesia optanților și clădirile expropriate, observații legate de vânzări de pământ și de clădiri efectuate anterior sau ulterior legiferării sau aplicării reformei agrare.

Astfel, în 1928, din cei 1503 proprietari particulari din Transilvania în posesia cărora au rămas suprafețe de peste 57 ha, 64 erau optanți maghiari, iar unii dintre aceștia dețineau suprafețe mari de teren cultivabil și pădure. Cei mai mulți optanți au rămas în posesia unor suprafețe cuprinse între 101-500 ha, așa cum se poate observa și din tabelul 3. Trei mari proprietari care au optat pentru cetățenia maghiară au rămas în posesia unor suprafețe ce depășesc 1000 ha, printre care se numără contele Rafael Zichy, pentru care s-au scutit de expropriere peste 6000 ha în județul Bihor²³.

Rezervarea unei suprafețe atât de întinse în favoarea lui Rafael Zichy a fost decisă de Comitetul Agrar în anul 1925. Comitetul Agrar a argumentat că Rafael Zichy nu poate fi considerat absenteeist²⁴, deci proprietățile sale nu pot fi expropriate integral, deoarece în intervalul 1 decembrie 1918 și până la depunerea legii agrare, contele „a stat mai mult de 1 an la moșiile sale, administrându-le. Tot în acest timp a fost la Oradea Mare de asemenea în interese relativ la moșiile sale”²⁵, șederile sale fiind dovedite de certificate ale primăriilor din comunele Lugașul de Jos, Varviz, Socet și Cuzap, unde contele deținea proprietăți.

Instituțiile reformei agrare ofereau interpretări diferite termenului de „absenteist” atunci când îl invocau în deciziile de expropriere ale marilor

²³ ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Funciară, județul Bihor, 256/1928, f. 1-24.

²⁴ Termenul de „optant” s-a suprapus de cele mai multe ori cu cel de „absenteist” în perioada aplicării reformei agrare. Unii mari proprietari care au optat pentru cetățenia maghiară după 1918 făceau parte din familiile nobiliare maghiare cu funcții politice în Ungaria înainte și după 1918, precum Bethlen, Banffy, Teleki, Zichy, locuind în Budapesta pentru a-și îndeplini îndatoririle politice.

²⁵ ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Creditul Ipotecar, județul Bihor, dosar 50/1928-1930, f. 29.

proprietari pe care îi încadrau în această categorie. Comisiile de ocol și cele județene luau în calcul declarațiile țăranilor îndreptățiți la împroprietărire în ceea ce privește șederea unui mare proprietar pe domeniile sale din România în perioada 1 decembrie 1918 și până la depunerea legii agrare în Parlament (23 martie 1921). Comitetul Agrar, ultima instanță care decidea în materie de expropriere, judeca intern aceste cauze doar pe baza dosarelor de expropriere alcătuite până atunci²⁶, fără prezența proprietarilor sau a țăranilor îndreptățiți. În unele cazuri, cum este și cel al contelui Zichy, absența întreruptă de șederi temporare pe domeniile sale, nu îl încadra pe proprietar ca absenteist. În alte cazuri, șederile temporare nu erau luate în calcul, de exemplu în cazul baronului Zoltan Banffy, a cărui proprietate din comuna Breaza, județul Mureș a fost expropriată integral în 1922. Comisia de Ocol pentru Expropriere și Împroprietărire din Reghin l-a „considerat pe proprietar ca absenteist cu domiciliul în Budapesta neluând în seamă întreruperile absenței cu caracter interimar”²⁷.

Astfel, putem observa că instituțiile reformei interpretau legea pentru reforma agrară, mai ales articolul 6, litera c, în moduri diferite atunci când urmau să judece exproprierea unui mare proprietar care putea fi încadrat în această categorie, deși regulamentul de aplicare a legii agrare oferea informații adiționale despre absenteism, în baza cărora Rafael Zichy ar fi trebuit considerat și expropriat ca absenteist, din cauza șederii doar pe parcursul unui an din perioada prevăzută de lege:

„Prin explicația dată de lege cuvântului absenteist se înțelege că se consideră plecarea din țară la orice dată după 1 Decembrie 1918 până la depunerea legii (23 Martie 1921), fără a avea vreo însărcinare oficială în străinătate sau fără a fi străin. Absențele și întreruperile absenței cu caracter interimar nu se iau în considerare”²⁸.

²⁶ Dosarele de expropriere cuprindeau următoarele documente: declarațiile obligatorii depuse de proprietari pentru fiecare proprietate și comuna în care se află; hotărârile de expropriere ale comisiilor de ocol și apelurile proprietarilor sau ale țăranilor îndreptățiți adresate comisiilor județene și declarate contra hotărârilor comisiilor de ocol; hotărârile comisiilor de județene luate în urma judecării apelurilor; cererile de revizuire ale hotărârilor comisiilor județene de expropriere adresate Comitetului Agrar de către proprietari sau țăranii îndreptățiți, diverse certificate emise de primăriile comunelor, scrisori prin care locuitorii din unele comune își manifestau suportul pentru marele proprietar care avea proprietăți funciare în raza localității lor, etc. Comitetul Agrar analiza aceste documente și lua o hotărâre care era definitivă în materie de expropriere și în baza căreia se realiza exproprierea proprietății respective.

²⁷ ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Mureș, dosar 12/1929-1930, f. 6.

²⁸ *Regulamentul de punere în aplicare a legii agrare pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș din 31.10.1921*, în MOF, nr. 176, 4 noiembrie 1921, p. 7371. Ipoteza noastră este că un posibil motiv pentru care s-a scutit în favoarea lui Rafael Zichy o suprafață atât de mare ar fi vânzarea lui Ioan Iacob a proprietății din comuna Lugașul de Jos în 1925. Vezi ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 38/1934, f. 234 și Blaga Mihoc, *Reforma agrară din 1921. O istorie a agriculturii în județul Bihor (1918-1940)*, Oradea, Editura Convex, 1994, p. 21.

Tabel 5. Suprafețele rezervate în posesia optanților maghiari din Transilvania (cultivabil și pădure) – hectare

Categorii de suprafețe rezervate	Număr de optanți scutiți de expropriere
57 - 100	12
101 - 500	43
501 - 1000	6
1001 - 2000	1
6001-7000	1
7001-8000	1
Total	64

Producția medie la hectar în Transilvania în primul deceniu interbelic

Reforma agrară din 1921, la nivelul întregii României, a fost gândită pentru a avea o finalitate socială, mai precis îmbunătățirea condiției țăranului român prin înproprietărirea cu loturi de pământ și dezvoltarea unei categorii de mici proprietari de terenuri, așa cum prevede chiar primul articol al legii:

„Art. 1. [...] se declară dreptul Statului de expropriere pentru cauză de utilitate publică, în măsura și condițiile cuprinse în legea de față:

1. Pentru a spori și completa proprietățile rural țărănești, precum și islazurile și pădurile comunale rurale.
2. Pentru a ușura traiul din orașe și centrele miniere, industriale și balneare, rezervându-se terenuri spre a se crea mici gospodării pe seama muncitorilor, funcționarilor și altor locuitori cu mijloace modeste de trai”²⁹.

Din punct de vedere economic, reforma agrară din 1921 în Transilvania a determinat scăderea numărului de mari proprietăți și diminuarea suprafețelor agricole și de păduri care le alcătuiau, dar nu a desființat marea proprietate din provincie, așa cum se poate observa din tabelele anterioare realizate după documentele și tabelele de coordonare organizate pe județe la mijlocul anilor 1920.

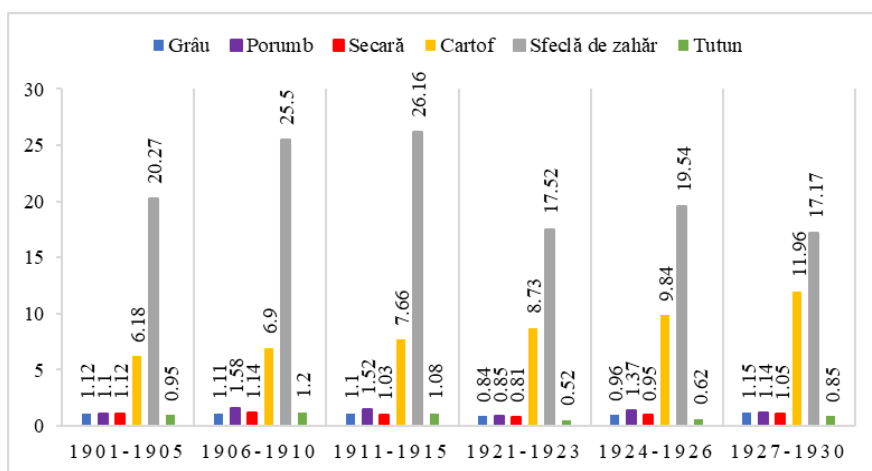
Reforma agrară a influențat și producția agricolă a acestei provincii. Figura 1 prezintă producția medie pe hectar pentru principalele cereale, pentru cartof, sfeclă de zahăr și tutun între 1901-1915, respectiv între 1921-1930. Se poate observa cu ușurință că producția agricolă medie din primul deceniu interbelic nu a atins nivelul celei antebelice decât în ultimii patru ani (1927-1930). Producția medie de cereale a crescut, dar nu în mod notabil, între 1921-1926 și a atins nivelul producției anterioare războiului spre sfârșitul anilor 1920. Producția medie de

²⁹ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3622.

cartof este singura care între 1921-1930 și-a depășit nivelul din perioada antebelică și a crescut constant în perioada 1901-1930.

Producția agricolă a fost afectată în primul rând de Marele Război, deoarece activitățile agricole au fost întrerupte, iar pământul nu a putut fi lucrat în absența oamenilor, adică a țăranilor angajați pe marile proprietăți în acest scop sau a celor care au arendat pământuri de pe aceste domenii. Reforma agrară a contribuit și mai mult la scăderea producției agricole deoarece exproprierea latifundiilor a dus la micșorarea suprafețelor agricole ale acestora și la dezorganizarea activităților economice practicate (cultivarea plantelor, creșterea animalelor și activități industriale legate de agricultură, de exemplu morăritul sau fabricarea berii).

Figura 1. Producția medie pe hectar în Transilvania între 1901-1915 și 1921-1930 (tone)

Contribuția Transilvaniei în agricultura națională în primul deceniu interbelic

Pentru o mai bună înțelegere a situației agriculturii din Transilvania în primul deceniu interbelic, este necesară o analiză a rolului și locului Transilvaniei în agricultura României Mari.

Transilvania, prin producțiile înregistrate la cereale, plante industriale și alimentare, a avut un aport important în agricultura României din primul deceniu interbelic. Mai jos, am încercat să reprezentăm grafic și să comparăm producția agricolă a Transilvaniei cu cele ale Vechiului Regat, Basarabiei și Bucovinei în perioada 1921-1930. Calculele au fost făcute după Anuarele Statistice ale României din perioada 1922-1932 și, acolo unde a fost cazul, s-au efectuat și transformările din hectolitri în chintale pentru perioada 1921-1923.

Figura 2. Producția de cereale (1921-1930) – chintale

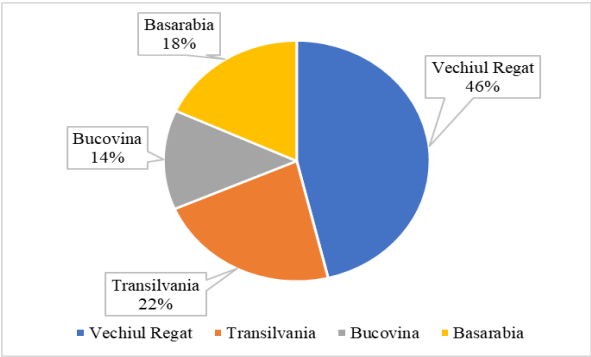

Figura 3. Producția de plante industriale (1921-1930) – chintale

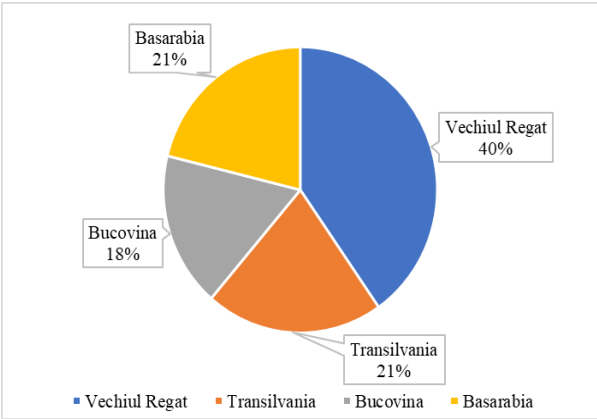
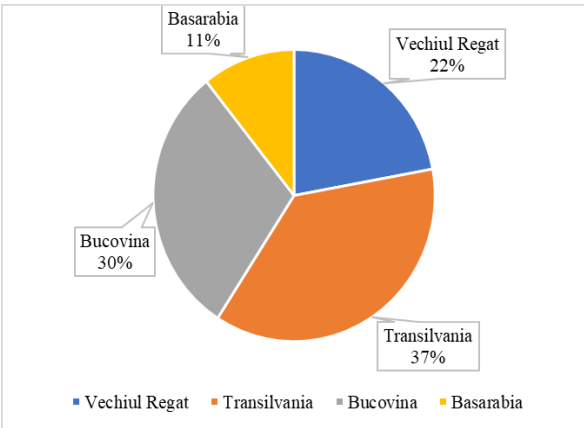

Figura 4. Producția de plante alimentare (1921-1930) – chintale

Producția agricolă din Vechiul Regat este mult mai mare decât cele din noile provincii unite în 1918, în cazul cerealelor și al plantelor industriale. Cu toate acestea, s-a constatat o scădere a producției, mai ales a celei cerealiere pe cap de locuitor, de la 890 kg/locuitor în Vechiul Regat în perioada 1910-1913 la aproximativ 578 kg/locuitor în 1919, iar media de ansamblu noilor provincii a fost 720-730 kg/locuitor în 1911-1915³⁰. Această scădere a producției agricole a fost o consecință atât a războiului, dar mai important a reformei agrare din 1921 care a dus la diminuarea numărului de mari proprietăți și fragmentarea suprafețelor agricole ale acestora din Vechiul Regat și noile provincii. Astfel, în intervalul 1930-1935, deci la finalul perioadei cercetate de noi, proprietățile cu suprafețe cuprinse între 50-500 ha reprezentau 0,7% din totalul exploatațiilor agricole interbelice și dețineau 15,2% din suprafața arabilă a României, iar cele de peste 500 ha reprezentau 0,1% din numărul total de exploatații și dețineau 17% din suprafața arabilă. La polul opus se aflau proprietățile mici sub 5 ha constituiau 75% din totalul de proprietăți și dețineau 28% din suprafața arabilă a țării³¹.

Așa cum se poate observa din figurile 2 și 3, Vechiul Regat a asigurat 46% din producția de cereale și 40% din producția de plante industriale, urmată de Transilvania, în ceea ce privește producțiile de cereale și plante industriale în perioada 1921-1930, reprezentând 22%, respectiv 21% din producția totală a celor două categorii de plante. În schimb, în cazul plantelor alimentare, producția Transilvaniei o depășește pe cea a Vechiului Regat. Transilvania a asigurat 37% din producția de leguminoase și tuberculoase, pe când Vechiul Regat doar 22%, fiind depășit și de Bucovina, a cărei producție a reprezentat 30% în acest caz. Cultura cartofului a reușit să detașeze și să plaseze Transilvania și Bucovina pe primele două locuri la producția de plante alimentare. În ambele provincii, cartoful a înregistrat cea mai mare producție în fiecare an al perioadei studiate.

Concluzii

Aplicarea reformei agrare în Transilvania a fost un proces de lungă durată, deoarece a presupus mai multe operațiuni, atât decizionale (ședințe, hotărâri, rejudecări ale unor dosare de expropriere, recursuri în casație) cât și pe teren (constatări, expertize realizate la ordinele Curților de Apel și ale Comitetului Agrar, măsurători, parcelări), referitoare la expropriere, stabilirea prețurilor și împrumutării. În egală măsură, multele instituții care trebuiau să se pronunțe pentru o proprietate expropriată (comisii de ocol, comisii județene, Comitetul Agrar, Curțile de Apel, în unele cazuri tribunalele și Înalta Curte de Casație și Justiție) și contestările exproprierii și ale prețurilor de către marii proprietari și țăranii îndreptățiți au contribuit la prelungirea perioadei de aplicare a reformei

³⁰ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 227.

³¹ Calculate după Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României*, volumul II, *Agricultura*, tabelul 74, p. 183.

agrare până spre finalul anilor 1930, în special de achitarea a rentelor de expropriere³² și de împrumutări a țăranilor.

Marea proprietate din Transilvania a continuat să existe după aplicarea reformei agrare în primul deceniu interbelic, chiar dacă întinderile de teren cultivabil și pădure care compuneau domeniile au fost reduse cu mult în urma expropriierilor. Legea agrară din 1921 pentru Transilvania stipula diminuarea suprafețelor marilor proprietăți și crearea de proprietăți țărănești mici și mijlocii. Cu toate acestea, aplicarea legii agrare a condus la dezorganizarea și mai accentuată a activităților agricole și industriale de pe marile domenii, afectate deja de război și considerăm că este important să cercetăm modurile în care au fost reluate aceste activități sau dacă marii proprietari au trecut la practicarea unor alte asemenea activități pe proprietățile lor, adaptate bineînțeles la întinderile de teren cultivabil și pădure rezervate sau la întreprinderile economice care au mai rămas în posesia lor după aplicarea reformei. Cercetarea asupra modului în care s-a practicat agricultura după 1921 este cu atât mai importantă cu cât aplicarea reformei agrare în România a schimbat „structura și direcția vieții rurale”, iar readaptarea la aceste modificări a fost parte a procesului de reconstruire a țării și în special a agriculturii, ca cel mai important sector de activitate și producție din România³³.

Luând în considerare structura proprietății mari din Transilvania în primul deceniu interbelic, așa cum reiese din documentele statistice ale instituțiilor de aplicare a reformei agrare, putem afirma că unele dintre proprietățile rămase persoanelor fizice și cele rămase firmelor au în continuare potențial economic, în sensul în care se pot practica activități agricole, precum cultivarea plantelor și creșterea animalelor, sau industriale, precum exploatarea forestieră, morărit sau producerea de băuturi alcoolice.

Transilvania a avut un aport important în producția agricolă a României Mari din primul deceniu interbelic, situându-se pe locul II în producția de cereale și plante industriale și pe primul loc în ceea ce privește producția de plante alimentare. Primul Război Mondial, ulterior reforma agrară din 1921 a dus la scăderea producției medii la hectar a principalelor cereale, plante alimentare și industriale în intervalul 1921-1926, redresarea și atingerea nivelului antebeluc al producției agricole fiind posibile după anul 1927 (vezi Figura 1).

³² De exemplu, contele Nicolae Banffy a încasat în 1937 rentele de expropriere pentru pădurile expropriate din Răchițele și Rogojel din județul Cluj, după un lung proces cu statul român încheiat abia în 1935 și ajuns până la Înalta Curte de Casație și Justiție. Litigiul s-a încheiat de comun acord, la propunerea contelui Banffy, prin retragerea de către ambele părți a recursurilor în casație introduse împotriva aceleași hotărâri emise de Curtea de Apel referitoare la prețurile de expropriere pentru pădurile din Răchițele și Rogojel. Vezi ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Cluj, dosar 342/1936-1938, f. 160-166.

³³ David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-1921)*, New York, Greenwood Press, 1968, p. 414.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde